

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Шахноза Абдукайм кизи Хожиева

Немис тили назарияси кафедраси ўқитувчиси, ЎзДЖТУ

АННОТАЦИЯ

Замонавий илмий нутқ доирасида «педагогик жараён» ва «таълим жараёни» тушунчалари кенг қўлланилади. Шу билан бирга, одатда, бу икки таъриф ўртасида тенглик белгиси қўйилади, «... таълим педагогиканинг предмети сифатида - педагогик жараён бўлганлиги сабабли, «таълим жараёни» ва «педагогик жараён» иборалари синонимлардир».

***Калит сўзлар:** педагогик жараён, таълим мақсадлари, натижа, интеллектуал етуклик, шахс қобилиятлари, билим, қадриятлар, кўникмалар.*

АННОТАЦИЯ

В современном научном дискурсе широко используются понятия «педагогический процесс» и «воспитательный процесс». При этом между этими двумя определениями обычно ставится знак равенства, «...поскольку образование как предмет педагогики есть педагогический процесс, то выражения «воспитательный процесс» и «педагогический процесс» являются синонимами».

***Ключевые слова:** педагогический процесс, образовательные цели, результат, интеллектуальная зрелость, личностные способности, знания, ценности, умения.*

КИРИШ

Тадқиқотнинг бир қисми сифатида биз таълим тенденциялари ва замонавий олий таълимда касбий тайёргарликни такомиллаштириш йўллари танқидий кўриб чиқишни таълим, ўқув жараёни, ваколатлар, инновациялар, социализация ва таълим соҳасидаги ҳамкорлик шакллари каби категорик тушунчаларни тушунтириш ва асослаш билан боғлаймиз.

Илмий парадигмадаги «таълим» атамаси «педагогик/таълим жараёни» тушунчасининг деярли бир хил таркибий-мазмунли қисмлари билан боғлиқ. Шу билан бирга, «таълим» атамасининг таърифи 1780 йилда И. Г. Песталоци дидактикаси томонидан киритилган ва узоқ вақт давомида инсонга барча педагогик таъсирлар мажмуаси сифатида тушуниланган деб ҳисобланади. Унинг мазмунига энг муҳим аниқлик 1978 йилда ЮНЭСКОнинг 20 Бош конференцияси материалларида қайд этилган, бу ерда таъриф янада замонавий талқинни олди ва таълим шахсининг қобилиятлари ва хатти-ҳаракатларини

такомиллаштириш жараёни ва унинг ривожланишини таъминлаши керак бўлган фуқаролик, интеллектуал етуклик, шунингдек, индивидуал ўсиш ва ҳоказолар натижаси сифатида қабул қилина бошлади.

Худди шу нуқтаи назарни В.В.Краевский ҳам қайд этиб, бу, авваломбор, таълим мақсадларидан унинг натижаларига ўтиш, таълим жараёнининг муҳим белгилари таълим ва тарбиянинг яхлитлиги ва бирлиги ҳамда таълим, уларнинг барча таркибий қисмлари нисбий автономияга эга»эканлигини таъминлашдир.

Г.М. Коджаспирова ва А.Ю. Коджаспировлар таълим жараёнини учлик вазифасини – шахсни давлат таълим стандартига мувофиқ тайёрлаш, тарбиялаш ва ривожлантириш масалаларини ҳал этиш билан боғлайдилар. Шу билан бирга, тадқиқотчилар «таълим жараёни ҳар қандай олий ўқув юрти фаолиятининг марказий бўғини, асоси» эканлигини таъкидлаб, олий таълим дидактикаси доирасида таълим ташқи муҳит билан ўзаро очиқ алоқада бўлишга, унинг ривожланишининг янги даражасига ўтиш қобилиятини олдиндан белгилаб берувчи мураккаб тизим сифатида қаралади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Агар биз тўғридан-тўғри олий касбий таълим (кейинги ўринларда - ОКТ) ҳақида гапирадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, у «махсус институционал муҳит» сифатида «умумий ҳолда таълим хизматлари амалга оширилишини таъминлайдиган меъёрлар ва ташкилотларнинг ўзаро боғлиқлиги тўплами, иерархияси, механизмлари» сифатида қаралади. Касб-ҳунар таълими ижтимоий гуруҳларнинг ўзаро таъсири доирасида намоён бўладиган ижтимоий муносабатларнинг энг муҳим элементи сифатида эътироф этилади, у мақсадларга эришиш ва шахсни тарбиялаш, ижтимоийлаштириш ва касбий тайёрлаш вазифаларини бажаришга қаратилган. Олий таълимни ривожлантиришнинг ўзига хослиги ва тенденцияси турли соҳаларда юқори малакали профессионал кадрлар тайёрлаш учун шарт-шароитларни таъминлашдан иборат.

Замонавий касб-ҳунар таълими бугунги кунда жамият тараққиётининг муҳим воситаси бўлиб, тажриба, «мерос» ўтказиш функциясини бажаради ва мерос контекстида «уч компонент мавжуд: билим, кадриятлар (ижтимоий жиҳат) ва кўникмалар (ваколатлар)».

«Компетенция», «Компетенцияга асосланган ёндашув» тушунчалари касбий тайёргарликнинг янада амалий йўналишини, унинг ишлаб чиқариш ва бозор иқтисодиёти талаблари билан боғлиқлигини таъминлаш, шунингдек, очиқлик ва жаҳон илмий фаолиятига ва технологик ютуқларга тўлиқ эътибор қаратиш муаммоси билан боғлиқ.

Мамлакатларнинг Болония декларациясига қўшилиши, Европа Кенгаши Симпозиуми тавсияларининг қабул қилиниши бу тушунчаларнинг таълим назарияси ва амалиётида кенг қўлланилишига олиб келди. Британиялик экспертларнинг фикрига кўра, қуйидаги таърифни «компетентлик» тушунчаси билан боғлаш мумкин: «малакали бўлиш қобилияти» ёки «стандартга мувофиқ бирор нарсани яхши (малакали) қилиш қобилияти». Америкалик мутахассислар ўзларининг КСАО деб аталадиган ваколатларнинг ўзига хос матрицаси-малакаларини ишлаб чиқдилар:

- knowledge (билим);
- skills (кўникма);
- abilities (қобилият);
- other (бошқа шахсий хусусиятлар).

Таълим мухитининг инглиз тилидаги мазмунида компетенцияга асосланган ёндашувнинг таърифлари ва моҳиятини тушунишнинг жиддий таҳлили россиялик тадқиқотчи Г.Р. Ишқилдина ва «барча хорижий мамлакатларда компетенцияга асосланган ёндашув компетенцияларнинг тўртта асосий турининг бирлиги сифатида намоён бўлади» деган хулосага келди (1-жадвал).

1-жадвал. Таълим мухитининг инглиз тилидаги мазмунида тақдим этилган асосий компетенция турлари.

Турлар \ Гурухлар	Касбий-профессионал	Шахсий
Концептуал	Когнитив компетенциялар	Қиймат-мотивацион муносабатлар
Операцион	Функционал компетенциялар	Ижтимоий компетенциялар

Жадвалдан кўришиб турибдики, чет эллик олимлар ижтимоий компетенцияларни (улар алоҳида ажратилган ва шахснинг шахсий фазилатлари ва қадриятлари билан боғлиқ), шунингдек, когнитив компетенцияларни (ўз соҳаси бўйича ҳаракат қила олиш учун билиш, билим эга бўлиш) ўз ичига олган касбий (профессионал) компетенцияларни, ҳамда функционал (маълум бир вазиятда ҚАНДАЙ ҳаракат қилишни билиш) компетенцияларга эътибор қаратадилар.

Худди шу ёндашув рус тадқиқотчилари Л.В. Блинова, А.А.Бодалева, И.А.Зимней, Л.В. Лвов, К. Г. Митрофанова, Т. А. В. Хуторский ва бошқаларнинг қарашларида ўз аксини топган. Улар касбий компетенциялар концепциясига когнитив, фаол (функционал-инструментал) ва шахсий компонентлар тўпламини киритдилар.

Шу билан бирга, турли муаллифларнинг ҳақиқий профессионал компетенциялари қўйидагича ўзаро боғлиқ:

- касбий фаолиятда вазифаларни бажариш ва типик(оддий) муаммоли вазиятларни ҳал қилишда малака талабларини амалга ошириш учун зарур бўлган касбий билимлар, кўникмалар ва умумлаштирилган ҳаракат усуллари мажмуи билан;

- субъектнинг тажрибага эга эканлигини айтиш имконини берувчи касбий фаолият соҳасидаги техник топшириқлар билан;

- шахснинг касбий соҳадаги муваффақиятли фаолиятини белгиловчи шаклланган шахсий фазилатларнинг ривожланган тизими билан.

Шундай қилиб, илмий ишларни таҳлил қилиб, тадқиқот учун муҳим бўлган биринчи оралиқ хулосаларга келамиз:

1) замонавий жаҳон таълим муҳитида «таълим» атамаси жуда кенг маънода - фуқаро, касбий, ижодий шахсни шакллантириш мақсадида шахсни тайёрлаш, тарбиялаш ва ривожлантириш тизими сифатида талқин этилади; бу **Қонунчилик палатаси томонидан 2020-йил 19-майда қабул қилинган ва Сенат томонидан 2020-йил 7-августда маъқулланган «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунида** ҳам табиий равишда ўз ифодасини топди;

2) таълим жараёни тадқиқотчилар томонидан таълим, тарбия ва шахс камолоти учлигидан келиб чиққан ҳолда давлат томонидан режалаштирилган таълим натижаларига эришишга қаратилган олий таълим муассасаси фаолиятининг асоси сифатида эътироф этилиши;

3) олий таълим муассасасида касбий тайёргарлик жараёнининг моҳияти қўйидагилар билан боғлиқ бўлган касбий компетенцияларни шакллантиришдан иборат:

- касбий муаммоларни технологик жиҳатдан ташкиллаштирилган ҳал қилишга тайёрлик билан (муаммони тушуниш, маълумотни танлаш, уни таҳлил қилиш, ҳаракатларни режалаштириш, ресурсларни жалб қилиш, олинган натижаларни тўғри баҳолаш ва пайдо бўлган муаммолар билан боғлиқ ҳолда ўз ҳаракатларини тезда тузатиш);

- ҳал этилаётган касбий вазифаларга мувофиқ мазмунли ва мақсадли ҳаракат қилиш, мавжуд ресурс асосида уларни ҳал қилишнинг ягона тўғри, мақбул йўлини танлаш қобилияти билан;

- ўқиш давомида тўпланган, зарур бўлган ва малакавий талабларни сифатли бажаришга ёрдам берадиган конструктив тажрибани амалга ошириш қобилияти билан;

- битирувчи томонидан қабул қилинган ривожланиш қадриятлари билан, умрбод таълим, касбий ўзини ўзи тарбиялаш, меъёрлар ва касбий хулқ-атворни қабул қилиш ва бошқалар.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, олий таълим муассасаларида касб-ҳунар таълимининг ўқув жараёни *ташқи муҳит билан ўзаро таъсир қилиш учун очиқ* бўлган мураккаб тизим сифатида намоён бўлади, бу унинг ривожланишнинг янги босқичига ўтиш қобилиятини олдиндан белгилаб беради. Шу муносабат билан таълим соҳасидаги *инновацион жараёнлар* ҳақида гапириш мумкин, бу технологик ва иқтисодий режадаги ўзгаришлар, ижтимоий ва жамоат муносабатларидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

Бугунги кунда замонавий илмий билимларда ва муаммоли дискурсив соҳада **ИННОВАЦИЯ** тушунчаси турли талқинларнинг учта гуруҳи билан боғлиқ:

- 1) инновацияни ҳар қандай янгилик сифатида тушуниш;
- 2) инновациянинг тан олинishi билан, янги маҳсулот яратиш жараёни, муаммонинг янги ечими, ривожланишнинг янги босқичи ва бошқалар;
- 3) биз инновацияни янги технология (шу жумладан таълим), олдинги аналогдан сифат жиҳатидан фарқ қиладиган фаолиятга янги ёндашувлар деб тушунамиз.

Тўғридан-тўғри таълим соҳасига тўхталадиган бўлсак, илмий тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, таълим тизими тараққиётининг эволюцион ривожланиш йўлини ва ўтган йиллар анъаналари ҳамда ютуқларини, шунингдек ўтмишдаги педагогик тажриба ва бошқаларни ҳисобга олмасдан, келажак таълим эҳтиёжларини лойиҳалашнинг имкони йўқ - таълим инновацияси деганда нафақат янгилик, балки таълим тажрибаси ва анъаналарини ўзлаштирган, келажакда ривожланиш муаммоларини ҳал қилиш учун замонавий воқеликка мослаштирилган инновация тушунилади.

Таълимга, профессионал кадрлар тайёрлашга инновацион ёндашув натижаси бу - талабаларда фаол ҳаётий позицияни шакллантириш, шу жумладан ўқув ва илмий-тадқиқот, ижодий ва креатив фаолият, мустақил танқидий фикрлашни ривожлантириш; касбий муаммоларни амалий ҳал этиш тажрибаси; касбий фаолиятда юз берадиган жуда кўп ўзгаришларга тезда жавоб

бериш қобилияти; пайдо бўлган муаммоларни ўз вақтида таҳлил қилиш ва ҳал қилиш қобилияти; муваффақиятга йўналтирилганлик ва бошқалар.

Касб-хунар таълими соҳасида инновацияларга эҳтиёж ва имконият бир қанча омиллар билан боғлиқ.

21-асрнинг асосий ажралиб турадиган хусусияти инсон капитали, билим, цивилизациянинг ахборот асрига кириб боришини энг муҳим ресурслардан бири деб ҳисоблайдиган “билимлар жамияти” айниқса замонавий шаклда жамиятнинг рақобатбардош ресурсларига асос сола оладиган касб-хунар таълими соҳасидаги инновациялар янги иқтисодийнинг шаклланишини ташкил қилади. Аммо бунинг учун билим талабчан, амалиётга йўналтирилган ва доимий равишда янгиланиб туриши, шу жумладан, мутахассисларнинг саъй-ҳаракатлари асосида шахснинг ўзи, касб эгаси ва ўз билими ҳамда касбий маҳоратини ривожлантиришга қўйган ўз сармоялари ҳақидаги бу қимматли тушунча олий ўқув юртларида касбий тайёргарлик жараёнида белгиланиши керак.

ХУЛОСА

Глобаллашув жараёнлари таъсири остида дунёда янги иқтисодий сиёсат, олий касбий таълим парадигмаси ўзгармоқда: «бутун ҳаёт учун» таълим шаклидан «бутун ҳаёт давомида» таълим парадигмасига ўзгармоқда. Бу бир қатор замонавий ижтимоий жараёнлар билан боғлиқ бўлиб, биринчи навбатда:

- технология ва технологик жараёнларнинг сезиларли ўзгаришлари ва бунинг натижасида кўплаб профессиограммалар ва мутахассисларга қўйиладиган талабларнинг ўзгариши;

- ишчиларнинг меҳнат фаолияти давомида фаол ҳаракатчанлиги ролини ошириш;

- шахсий ривожланишнинг роли («бутун ҳаёт учун кўникмалар») вақтдан ташқари ривожланиш омилларини кучайтириш (вақт чегараланмаган ҳолда).

Шу муносабат билан Т.Шулц инсон билими “...инвестициялар атрибутига эга бўлган муайян фаолият турлари орқали ривожланади” деб ёзган ва олим инвестиция фаолиятининг бундай турларига ўз-ўзини тарбиялашни боғлаган.

Д.И Фелдштейн таъкидлаганидек, ўз-ўзини тарбиялаш ва ривожланиш - бу ҳаракатнинг энг юқори тури, «абдий ўсиш»дир, унинг ичида янги босқичдаги ҳаракат, аввалги тур натижаларини сублимация қилиш ва кенгайтириш ётади. Мақсадли касбий тайёргарлик доирасида ўз-ўзини тарбиялаш тушунчаси билан ҳозирги вақтда ахборот ва хулқ-атвор компетенциялари боғлиқ. Шу билан бирга, ахборот компетенцияси ахборотлар массиви билан ишлаш, уни танлаш, тизимлаштириш, таҳлил қилиш ва таржима қилишнинг доимий ривожланиб

борувчи ва янгиланиб борувчи кўникмаларини белгилайди; хулқ-атвор компетенцияси касбий фаолиятнинг маълум бир турида керакли натижаларни олиш алгоритмлари билан боғлиқ.

Олий таълимнинг ахборотга бой таълим муҳити ўз-ўзини тарбиялаш, билим даражасини сақлаб қолиш учун катта аҳамиятга эга.

Илмий педагогик нутқда «муҳит» тушунчаси билан, одатда, «шартлар - муҳит - ахборот ва алоқа воситалари» триадаси ўзаро боғлиқдир (Э. А. Алисов, М. С. Артюхина, В. Г. Афанасиев, Л. С. Выготский, Ю. С. Мануйлова, Г. И. Рогалева, Д. А. Ҳорват ва бошқалар).

Юқорида келтирилган муаллифларнинг асарларини ўрганиш асосида биз «таълим муҳити» тушунчаси тўртта компонентни ўз ичига олиши мумкин деган хулосага келдик:

1. Касбий тайёргарликнинг муҳит шартлари ва фан воситалари, яъни, олий таълим муассасаси муҳитининг муҳит-фан компоненти.

2. Таълим муҳити субъектлари ўртасидаги ўзаро таъсир учун ресурс имкониятлари, яъни, олий таълим муассасаси муҳитининг ижтимоий компоненти.

3. Таълим муҳитининг ахборот мазмуни, яъни, олий таълим муассасаси муҳитининг таркибий қисми.

4. Талабанинг ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун шахсий ҳаракатлари, яъни, олий таълим муассасаси муҳитининг субъектив компоненти.

REFERENCES

1. Самойлов, В.Д. Педагогика и психология высшей школы. Андрогиогическая парадигма / В.Д. Самойлов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2013. - 207 с. и др.
2. Ляшенко, М. А. Политика и деятельность ЮНЕСКО в области образования, вторая половина XX века: дис... канд. исторических наук : 07.00.03, М. А. Ляшенко.- Москва, 2001.- 200с.
3. Слостенин, В. А. Педагогика [Текст]: учеб. пособие для студ. пед.учеб.заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М: Изд. центр «Академия», 2002. – 576 с.- С.21.
4. Коджаспирова, Г. М. Словарь по педагогике [Текст] / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: ИКЦ «МарТ». С. 211.
5. Макарова Н.С. Развитие дидактического знания об образовательном процессе в высшей школе, дис... докт... пед. наук, Омск – 2014, С. 3.

6. Abdullayeva, M. (2022). THE APPEARANCE OF THE TERM “EDUCATION DICTIONARY” IN WORLD LINGUISTICS IS ANALYZED. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 29), 48-52.
7. Скоблева, Э. И. Высшее профессиональное образование как институциональная система/ Э. И. Скоблева// Вестник АГТУ. -2010. -№ 2. -С.30
8. Abdullayeva, M. R. Ingliz va o ‘zbek tillatirida semantik tarjima ma’nosini berish. *Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi*–2/2022, 314-316.
9. Соловьев В.П., Перескокова Т.А. Профессиональное образование: современное состояние и новые подходы. *Экономика в промышленности*. - 2021.- №14(1).-С.129– 140.
10. YAKUBOVNA, A. S. Formation of Local Budget Revenues in the Modernization of the Economy. *JournalNX*, 6(10), 189-191.
11. Совет Европы: Симпозиум по теме «Ключевые компетенции для Европы»: Док. DECS / SC / Sec. (96) 43.- Берн, 1996.- 43 с.
12. Baker M. J. Л Model for Negotiation in Teachinglearning Dialogues // *Journal of Artificial Intelligence in Education*.-1994.- №5(2). -Р. 199-251;. Дремина, О.В. Подходы к исследованию проблемы компетенций: зарубежный и отечественный опыт/ О.В. Дремина// *Актуальные вопросы экономических наук*- 2016. -№ 55 (1).- С. 47-53 и др.
13. Ишкильдина, Г.Р. Теоретические основы компетентностного подхода в зарубежном образовании /Г.Р. Ишкильдина// *Правовое государство: теория и практика*. -2014.- № 4 (38).- С.37-42..-С.41
14. Keldiyorovna, B. D., & Yakubovna, A. S. (2019). Axiological evaluation as the base of knowledge and cultural research of the Spanish and Uzbek languages. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(2 Special Issue 11), 3755–3759. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1486.0982S1119>
15. Sokhibakhon Yakubovna Abdullayeva. (2021). THE EFFECTIVE USE OF VIDEO TASKS IN THE GERMAN LANGUAGE LESSONS. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 2(08), 1–5. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/QG2X7>